هێگڵ.. فێڕکەر شپییرلینگ..
کاوە جەلال لە ئەڵمانییەوە

ئایا کە بە شێوەیەکی ئەبستراکت و کە بە شێوەیەکی کۆنکرێت دەهزرێت؟

وشەی کۆنکرێت لە ژیانی ڕۆژانەدا واتای ئەو شتە دەگەیەنێت کە لەنێو کردەکەتیی جەستەییدا بەردەستە، ئەوەیە کە لە جێیەکی تایبەتی لە کاتێکی تایبەتیدا هەیە، واتا: "ئەم تاکە شتە لێرە". بە پێچەوانەشەوە، وەک باوە، ئەبستراکت شتێکە کە چیدی خۆی لەسەر زەمینەی لێڕوانین نابینێتەوە، شتێکە کە ڕەچاوی تایبەتێتییەکان ناکات، بەڵکو شتێکی تێگەییە، کەواتە شتێکی جیاوازە لە ڕیالێتی (کەتوار).

هێگل ئەم زمانە باوەی "زەینی سەلیمی مرۆڤ" بە تەواوی هەڵدەگێڕێتەوە. بۆ ئەو ئەبستراکت بریتییە لەو تاکە شتە کە هەنووکە دیارە، لە کۆنکرێت پەیوەندیی شتی دیارە کە بەڕێی هزرەوە دیاریکراوە.

بۆ نموونە: قەتڵکەرێک دەبرێت بۆ دادگە. ئەو کەسە بۆ مرۆڤەکان کە لەوێ دەیبینن، هیچی دیکە نییە جگە لە قەتڵکەرێک. ئەمە بۆ هێگل واتای "هزرینی ئەبستراکت" دەگەیەنێت؛ لێرەدا لە مرۆڤێک لایەنێکی جیادەکرێتەوە و ئەوجا لە دەرکەوتنی ڕووکەشیانە و ئەگەری ساغکردنەوەی ڕووکەشیانەی ئەم لایەنەدا سەرجەم لایەنەکانی دیکە وەلاوە دەنرێن (بۆ نموونە پەروەردەی نالەبار، سوڕی ئازاری بێدادی). "هزرینی کۆنکرێت" بە پێچەوانەوە ئەو واتایە دەگەیەنێت کە سەبارەت بەم پەیوەندییەی مێژووی ژیان پرسیار بکرێت، جا گەرچی زۆر شیاوە ئەم پرسە لە لایەنی زەینی سەلیمی مرۆڤەوە تانوتی ئەوەی لێبدرێت کە گۆیا مرۆڤ بەو ڕێیەوە دەیەوێت لەو بکوژە ببورێت.

کەواتە ئایا کە بە شێوەیەکی ئەبستراکت، کە بە شێوەیەکی کۆنکرێت دەهزرێت؟ وەڵامی هێگل بۆ ئەم پرسیارە بریتییە لە: مرۆڤی ناهۆشئاوەڵا نەک هۆشئاوەڵا (gebildet) بە شێوەیەکی ئەبستراکت دەهزرێت. کەسی ناهۆشئاوەڵا خەریکی درشتاندن/لەقاڵبدانە، پابەندی فاکتە دیارەکانە و یەکسەر تێگەیەکی چەسپیان پێدەدات، لە کەسی هۆشئاوەڵا بە پێچەوانەوە قووڵتر دەچێتە نێو مەسەلەکەوە، سەرجەمی کاکێشانێک لە تایبەتێتی و پەیوەندی و بزووتن دەبینێت، ئەو ڕازی نییە بە ساغکردنەوە ئەمپیرییەکان، واتا بەوە کە شتێک چۆنە، ئیدی هەر ئەوهایە. لێرەشدا فەلسەفە بە ئەندازەیەکی تایبەتی هزرینی

کۆنکرێتە، هزرینی سەرجەم پەیوەندییەکانە لە زەروورەیاندا، هزرینی هەمەکێتیی (تەتالێتیی) کۆنکرێتە.
ئامانجی هێگل بریتییە لە "مەئریفەی زانستیانەی ڕاستی". لە ڕاستی بە هێگل ئەوە نییە کە هەر وەک لێرە بابەتێک و لەوێ پێشبینییەکی ڕاستی ئەو بابەتە هەبێت. ڕاستی فاکت نییە، هەرگیز "شتێکی ئەبستراکت" نییە، بە پێچەوانەوە دەبێت لەبارەی ڕاستی بگۆترێت کە ئەو شتێکی زیندووە، شتێکی کۆنکرێتە، شتێکە کە بەردەوام لە گەڕاندایە.
بە نموونە تۆوی ڕووەکێک کەرتی سەرجەمی ڕووەکەکە لە گەڕاندایە (بە زمانی هێگل: بریتییە لە مۆمێنت)، ئەم تۆوە ڕاستییە، لە جارێ سەرجەم ڕاستی نییە، بەڵکو ڕاستییەکەی لە ئاوەڵابوونی ڕووەکەکەدا دیاردەدات. شتێک ڕاستە، گەر هاتوو گەرەک بێت شتەکە ئەوە بێت (بەگوێرەی تایبەتمەندییە ئیدیالەکەی)، یان گەر ئەو شتە شیمانەکانی خۆی، توانستەکانی خۆی (یان وەک هێگل دەبێژێت): "تێگەکەی خۆی" ڕیالیزە بکات. ڕاستی شتێکی سرەوتوو نییە، بەڵکو پرۆسەی ڕیالیزەبوونە، ئەمەش پرۆسەیەکە کە سەرجەم بوون و سەرجەم هزر دەگرێتەوە، لێرەشدا ئەوە ئەرکی فەلسەفەیە کە ئەم فۆرمە دینامیکییەی ڕاستی ئاشکرا بکات، بیهزرێنێت و بەمەش بەرەو کۆتاییەکەی بەرێت. هێگل لێرەدا تێبینی دەدات: "باوەجو واتای قووڵتری (فەلسەفەیی) ڕاستی تا رادەیەک لە زمانی باوی ڕۆژانەشدا هەیە. بە نموونە مرۆ لەبارەی هەڤاڵێکی 'ڕاستینە' دەدوێت و مەبەستی لە هەڤاڵێکی ئەوتۆیە کە شێوازی ڕەفتارنواندنی بە تێگەی هەڤاڵێتی دەگونجێت؛ مرۆ هەروەها لەبارەی کارێکی هونەریی 'ڕاستینە' دەدوێت. پاشان ئیدی ناڕاستینە واتای خراپ، لە خۆدا نەگونجاو، دەگەیەنێت" (1).
هەموو شتە دوایەکییەکان شتێکی خراپ یان شتێکی ناڕاست لە خۆ دەگرن، چونکە ئەوان جارێ سەرجەم ڕاستیی کۆنکرێت نین. زەین هەقییەتی کاتێک تاکە شتەکان لە ڕەوشی ئەبستراکتیاندا (Verstand) دیاری دەکات، پێناسە دەکات، وەلێ: نابێت فەلسەفە لێرەدا بچەقێت، چونکە هەموو دیاریکردنێک (ئیدێنتیفیکاسیۆنێک) کە زەین بەریدەخات، ئەوە بەدەر دەکات کە بابەتە دیاریکراوەکە لە پاڵ ڕەوشی دراوی خۆیدا هەیەتی. زەین ڕەچاوی پەیوەندییە کۆنکرێتەکان ناکات کە بەو بابەتە بنەڕتیین، بەڵکو تەواو بە دابڕێنراوی، تەواو بە ئەبستراکت، لە بابەتەکە دەڕوانێت. بەپێی فەلسەفە دەبێت لە هەموو دیاریکردنێکدا (ئیدێنتیفیکاسیۆنێکدا) ئەو تایبەتمەندییانەش بهزرێنێت کە لە دیاریکردنەکەدا ڕەچاو ناکرێن. ئەم دیارینەکراوە (نائیدێنتە) ڕەچاونەکراوە دژبەڕژییەک (تەناقوزێک) لەدژی

ڕەهایەتیدان بەو ئەوەکەیە دەردەبڕێت کە گۆیا ئەو هەر هەموویەتی. بێگومان لێرەدا فەیلەسوفێک هەروا ئارەزوومەندانە لەم دژبەژییە ناهزرێت، بەڵکو لەناو خودی شتەکەدایە؛ دژبەژییەکە خۆی دەبینێتەوە لە گرژیی نێوان ئەوەکەی هەبوو و ئەوەکەی گۆڕەکی بووندا.

هێگل لە نێوان “زەین” و “ئاوەز”دا جیاوازی دەکات. زەین بریتییە لە هزرینی دیاریکەر (ئیدێنتیفیکاسیۆن)، بە پێچەوانەشەوە هزرینی فەلسەفەیی کە ڕەچاوی نائیدێنتی (دیارینەکراوی) نالەباریش دەکات، “هزرینی دیالێکتیکییانە”ی ئاوەزە. دیالێکتیک بەرهەڵستیکردنی ئاوەزە لەدژی چەسپاندنە دوایەکییەکانی زەین. ئاوەز ڕازی نابێت بە چەسپاندنی فاکتە ئەبستراکتەکان (ئەمە لە ڕوانگەی هێگلەوە)، واتا بەوە کە زەین گرنگییەکی زۆری پێدەدات. هێگل دەبێژێت: “خەباتی ئاوەز ڕوودەکاتە نەهێشتنی ئەو شتە کە زەین چەسپاندوویەتی” (2). دیالێکتیکی ئاوەز خۆی لە سەرووی “ئێسکی مردووی لۆگیک”ی زەینەوە دەبینێتەوە.

دیالێکتیک سەرەتا ڕەخنەیە لە هزرینی سنووورداری زەین، کە هەر لە سەرەتاوە دژبەژی وەک هەڵەی هزر بەدەر دەکات و پابەندی کێشەی یان-یان-ە. هێگل بەرپەرچی ئەم هزرینە دەداتەوە: “بەڕاستی لە هیچ کوێ، نە لە ئاسمان و نە لەسەر زەمین، نە لە جیهانی هۆشەکی و نە لە جیهانی سروشتیدا، یان-یان-ێکی ئەوها ئەبستراکت کە زەین جەختی لێ دەکات، لەگۆڕێ نییە. هەر شتێک کە بە هەر شێوەیەک هەیە، تەنیا شتی کۆنکرێتە و بەمەش لەناو خۆیدا جیاوازیکراو و دژایەتیکراوە. شتەکان دوایەکین، چونکە لێرەبوونی ڕاستەوخۆیان بە چی-بوونی لە خۆدای ئەوان ناگونجێت.. […] ئەوە کە بەگشتی جیهان دەبزوێنێت، بریتییە لە نەسازی (تەناقوز)، ئەوەش قسەی پڕوپووچە گەر بگوترێت کە نەسازی ڕێ نادات بهزرێنرێت” (3).

بیرۆکە بناغەییەکەی هێگل ئەمەیە: گشتجیهان، هەمەکێتیی بابەتە هۆشەکی و ماتەریالەکان، ئاوەزمەندە، یان ئاوەزێک مۆرکی پێداوە کە جارە لە خودی خۆی بێئاگا نییە، وەلێ هەوڵ بۆ خودناسین (بە مەئریفەی خودی خۆی — و) دەدات. ئاوەز لەناو جیهاندایە، لە ناخی خۆیدا دەگۆڕێت و کار لە پێناوی ناسینی خودی خۆیدا، لە پێناوی دۆزینەوەی خۆیدا دەکات. ئەو ئەوەکەیە کە هەموو شتێک کێششی بە دەکات و وەک ئامانج ڕووی تێدەکات، بریتییە لە زانینی بە خۆ زان، بریتییە لە هۆش، لە ڕەها (ئەلموتڵەق)، لە کۆتاییشدا بریتییە لە هۆشی ئاشکرا و لەخۆئاگامەند و تا بەدوایەکی ئافرێنەر. هێگل دەبێژێت: “هەر شتێک کە لە ئاسمان و لەسەر زەمین ڕوو دەدات، واتا ئەزەلییانە ڕوودەدات، هەروەها ژیانی خودا و هەر شتێکیش کە

کاتەکییانە ئەنجام دەدرێت، تەنیا تەقەلادانن لە پێناوی ئەوەدا کە ئیدی هۆش خۆی بناسێت، خۆی ببەرجەستەنێت، خۆی بدۆزێتەوە، ببێت بە ئەوەکەیەک بە خودی خۆی، لەتەک خودی خۆیدا یەک بگرێت" (4). پرۆسەی ئەم خودناسینە پەرەسەندووەی هۆش بریتییە لە پرۆسەی مێژووی جیهان.
سەرەتا ڕەها (ئەلموتڵەق) لە خۆی بەئاگا نییە. ئەو دەبێت لەنێو خۆیەوە دەر-بکەوێت (بچێتە دەرەوە — و)، خۆی ببابەتێنێت، تاکو لەنێو خودئاگایی (Selbstbewusstsein) خۆیدا بە خۆی بگاتەوە، تاکو هەروەها ببێت بە ئەوەیەک "بە خۆ"ی، واتا ببێت بە ئەوە کە ئەو هەمیشە "لە خۆدا" هەر ئەوەیە. مەبەستی هەموو شتێک تەنیا گەڕاندانە بۆ ئاوەز، تەواوکردنی (کامیلکردنی) هۆشە، یان تەواوکردنی جیهانە لە ڕێکخراویی و دەستوورداریییەکەیدا.
مرۆڤ چالاکانە و بە موئاناتەوە لەم پرۆسە مەزنەدا بەشداری دەکات (مێژووی جیهان). لە پرسەکە لێرەدا خودی مرۆڤ نییە، هەروەها بە هیچ شێوەیەک بەختیاریی کەسەکییانەی ئەو نییە، بەڵکو بریتییە لە کردەکێتییە ڕاستینەی گشتێتی یان خودەمەئریفەی لە تاکەکەس تێپەڕکردووی ئەو گشتێتییە. تاکە مرۆڤان لەنێو سەرجەمدا وەک "کوێر" وان و لە لایەن هۆشی ناخەکییەوە هان دەدرێن، واتا ئەو هۆشە ناخەکییە کە فێڵبازانە لە پشتیانەوە، وەلێ بەبێ ئەوەی ئەوان خۆیان هەر هەستی پێبکەن، بە "دوایەمین" ئامانجی خۆی کاریان پێدەکات و دەیانخاتە تەکۆشان. ڕەها مرۆڤان فریو دەدات، ئەویش بەوە کە وایان بە دەردەخات گۆیا ئەوان بەهۆی سۆزەکانیانەوە شوێن ئامانجی منگەرایانەی خۆیان کەوتوون. لەبەر ئەوەی مرۆڤان خۆیان بە زەینی سەلیمیانەوە ڕاگرتووە و کوێرانە باوەڕ بە ڕووکەشی چەسپاندنە ئەمپیرییەکان (واتا بە هزرینی ئەبستراکت) دەکەن، ئیدی بەم فێڵە فریو دەخۆن و هەر ئەوهاش شادیی خۆیان بەدیدەهێنن (فێڵی ئاوەز).
ڕەها لە بزووتنەکی سێجەریدا گەڕان دەبینێت: لە بناغەی لۆگیکییانەی کردەکێتییەوە بەسەر ئاوەزمەندیی سروشتی دەرەکیدا تا دەگات بە لەخۆتێگەیشتنی هۆش وەک هۆشی سەبژەکتیڤی و ئەبژەکتیڤی و ڕەها. "لۆگیکێتی دەبێت بە سروشت و سروشت بە هۆش" (5). هێگل بەگوێرەی ئەمە فەلسەفەی خۆی بەسەر سێ لکدا دەبەشێنێت: لۆگیک، فەلسەفەی سروشت، فەلسەفەی هۆش.
پلەی یەکەم: ئیدەی خودایی هەر لە سەرەتاوە لۆگیکێتییە: بریتییە لە شێوەیەکی ئەسکی لۆگیکی، ڕاستیی ڕووتە بەبێ گۆشت، بەبێ ماتەری، بیرۆکە ئەزەلییە پەتییەکانی خودایە پێش ئەفراندنی جیهان (نابێت لە واتایەکی کاتەکیدا لە وشەی "پێش" تێبگەین، بەڵکو بیرۆکەکانی خودا وەک بناغەی لۆگیکی لە "پێش" جیهانەوەن)، ئەوان پێشجیهانی

بەئاگای نەخشەکانی بیناکردنن ("جیهانی سەبەرەکان")، لە لە خۆدا سرەوتوو نین، بەڵکو بە بزووتن و گینگل تەنراون.

پلەی دووەم: پرسە زیندووەکەی ڕەها سروشت وەک ئەویدییەکەی خۆی دادەنێت؛ "ئیدەی خودایی بڕیاردانیەتی بە ئەوە کە ئەم ئەویدییە لەنێو خۆیەوە دەربدات و سەرلەنوێ بە نێو خۆی وەربیگرێتەوە، تاکو ئەو خۆی بریتی بێت لە سەبژێکتیڤێتی و هۆش" (6). سروشت هۆشی لە خۆ نامۆبووە و لەوەدا بەردراوە؛ خودایەکی باکخوسییە (مەستە) کە ناتوانێت جڵەوی خۆی بگرێت و بێتەوە سەر خۆ، یان بە شێوەیەکی دیکە ببێژین: ئینتەلیگەنسی بەردەنراوە، هۆشی دیلکراوە. وەلێ ئیدەی خودایی بە بەردەنراوی نامێنێتەوە، ئاخر "بەردەکان دەقیژێنن و خۆیان بۆ بوون بە هۆش هەڵدەگرن" [1].

پلەی سێیەم: هۆش لەنێو سروشتەوە دەردەپەڕێت. هۆش، وەک "هۆشی سەبژێکتیڤی"، لە سەبژێکتیڤێتیی تاکەکەسدا خۆی دەکات بە ئاگایی ئازادیی خۆی [2]، وەک "هۆشی ئۆبژێکتیڤی" هەوڵ دەدات ئازادییە بەئاگالەهاتووەکەی خۆی لەنێو جیهانی ماف و مۆرالێتی و ئاکاردا (ئاکار خێزان و جڤاک و دەوڵەتی مەدەنی لە خۆ دەگرێت) ڕیالیزە بکات، وەک "هۆشی ڕەها" لە خودی خۆی تێدەگات و دەبێت بە زانینی زانەر لەبارەی ئازادیی خۆی، ئەویش بەوە، کاتێک ئەو لە هونەردا لە خۆی دەڕوانێت، لە ئاییندا بەدەم عیبادەتەوە پێشبینی دەکات، لە فەلسەفەشدا بەهزرین لێتێدەگات.

ئیدەی لۆگیکییانەی خودایی کە بە نەسازیی بەردەوامی ناخەکی، بە چقەی کەماسی سەرجەم قۆناغەکانی گۆڕان پێشقەدەبرێت، لەنێو هۆشی ڕەهادا لەتەک خۆیدا ئاشت دەبێتەوە. هەر شتێکی باڵاتر تەنیا بەو ڕێیەوە دێتە گۆڕێ، کە پلە نزمترەکانی گۆڕانی ئەو دەکەونە نەسازییەوە لەتەک داخوازییەکانی خۆیاندا، واتا نزمترەکە خۆی وەک نەسازی بە (بوون بە – و) بەرزترەکە هەڵدەگرێت (دیالێکتیک). ئیدە لە هونەر و ئایین و فەلسەفەدا لەتەک سەرجەم فۆرمەکانی ئەویدیبوونی خۆیدا، واتا لەتەک سەرجەم فۆرمەکانی نامۆبوونی خۆیدا، ئاشت دەبێتەوە [3] و دەگات بە ڕەهایەتییەکی تەواوەتیتر لەو ڕەهایەتییە کە لە سەرەتای پرۆسەکەدا هەیبوو [4]. ڕەها بوو بە ڕێسولتاتی (سەرئەنجامی) خودی خۆی.

بۆیە هێگل دەبێژێت: "ڕاستێتی سەرجەمە [5]، لە سەرجەم ئەو کرۆکەیە کە خۆی بە گۆڕانی خودی خۆی تەواو دەکات. سەبارەت بە ڕەها گەرەکە بگۆترێت، کە ئەو لە کرۆکەوە سەرئەنجامە، کە ئەو جارە لە کۆتاییدا ئەوەیە کە ئەو لە ڕاستیدا خۆی هەر ئەوەیە، ئەو بەگوێرەی سروشتی ئەوهایە کە بریتی بێت لە کردەکێتی، لە سەبژێکت یان لە بەخودیخۆبوون" (7).

فەلسەفەی هەگل دەخوازێت گێڕانی سەرجەم (واتا دیالەکتیک) وێنەبداتەوە، ئەمە بە هەمان شێوەی یەکگرتنەوەی پنتی سەرەتا و کۆتایی (واتا سیستەم). فەلسەفەی هەگل هاوشێوەی گەردوون "گۆیی"یە و هیچ سەرەتا و کۆتاییەک ناناسێت. ڕۆها خۆی کردووە بە هزری هەگل و لەنێو ئەویشدا سەرلەنوێ خۆی دەناسێتەوە، ئێستا هۆش خۆی وەک هۆش دەناسێت. هەگل ڕۆها دەهزرێنێت، وەلێ ئەوە تەنیا ڕۆهایە کە خودی خۆی دەهزرێنێت — وەک هەمەکێتیی کۆنکرێت [6].

ڕوونکردنەوەی وەرگێڕ:

[1 لە پەلەی دووەمدا ڕۆها لەنێو پرۆسەی زیندوودایە؛ ڕۆها لەنێو ئەم پرۆسە زیندووەدا سروشت لە دەرەوەی خۆی دروست دەکات؛ کەواتە سروشت ئەویدییەکە کە ئیدەی خودایی لەنێو خۆیەوە دەریدەدات و پاشان بە نێو خۆی وەریدەگرێتەوە. کەواتە سروشت خودنامۆبوونی ئیدەی خوداییە، باکخوسەکە (هەگل ئەم ناوەی لە میتۆلۆژیی گریکەوە وەرگرتووە)، واتا خودایەکی بەرەڵابووە. نامۆبوونی ئیدەی خودایی لە خۆی بەواتای کە ئەو سست دەبێت، کەواتە دەبێت بە بەرد (دەبەردێت)، لێ ئەو بەم دۆخە بەردەنراوەی خۆی ڕازی نییە، بەڵکو هەوڵ دەدات تاکو خۆی بکات بە هۆش. ئێستا لەم دەرچوونەوە دەگەین بە پلەی سێیەم.
[2 دیل بە هەوڵدان ئاگایی ئازادی بەدیدەهێنێت.
[3 ئاشتبوونەوە لای هەگل بەواتای گونجانەوە بە خودی خۆ.
[4 واتا لە سەرەتای پرۆسەی خودنامۆبووندا هەیبوو.
[5 لای هەگل سەرجەم / هەمەکێتی ڕاستییە.
[6 کەواتە هەگل تەنیا زمانحاڵی هۆشی ڕۆهایە، وەک چۆن لە ئاینە ئاسمانییەکاندا دەگۆترێت کە پەیامهێنێک تەنیا پەیڤی خودایی ڕادەگەیەنێت.

کاوە جەلال لە ئەڵمانییەوە

سەرچاوەکان

G. W. F. Hegel: Enzyklopädie der philosophischen (□ Wissenschaften im Grundrisse, I. Teil, § 24, Zusatz 2; Theorie-Werkausgabe, Bd. 8, S. 86.

□) A. a. O. § 32, Zusatz; S. 99.

□) A. a. O., § 119, Zusatz 2; S. 246 f.

□) G. W. F. Hegel: Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie, I; Theorie-Werkausgabe, Bd. 18, S. 42.

□) G. W. F. Hegel: Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse, III. Teil, § 575; Theorie-Werkausgabe, Bd. 10, S. 393.

□) A. a. O., II Teil, § 247, Theorie-Werkausgabe, Bd. 9, S.24.

□) G. W. F. Hegel: Phänomenologie des Geistes, a. a. O., S. 24.

سەرچاوەی وەرگێڕان:

Volker Spierling: Kleine Geschichte der Philosophie. München 1992.